

HISTORIA I KULTURA ZIEMI SŁAWIEŃSKIEJ

Tom XV

HISTORIA I... HISTORIE
Z ZIEMI SŁAWIEŃSKIEJ

HISTORIA I KULTURA ZIEMI SŁAWIEŃSKIEJ

T. XV

FUNDACJA „DZIEDZICTWO”

HISTORIA I KULTURA ZIEMI SŁAWIEŃSKIEJ

TOM XV

Historia i... historie z ziemi sławieńskiej

Redakcja:

WŁODZIMIERZ RĄCZKOWSKI
JAN SROKA

SŁAWNO–DARŁOWO 2023

Włodzimierz Rączkowski, Jan Sroka (eds.), *Historia i kultura Ziemi Sławieńskiej*, t. 15: *Historia i... historie z ziemi sławieńskiej* [History and Culture of the Sławno region, vol. 15: History and... stories from the Sławno region]. Fundacja „Dziedzictwo”, Sławno–Darłowo 2023, pp. 317, figs 51, tables 6. ISBN: 978-83-9571115-5-8. Polish texts with German summaries.

© Copyright by Włodzimierz Rączkowski, Jan Sroka 2023

© Copyright by Authors

Na okładce: Artur Segal, *Most w DarłóWKu*, olej, 1925 rok, 69,2 × 90,2 cm

Tłumaczenia na język niemiecki: *Brigida Jerzewska*

Redaktor: *Katarzyna Muzia*

Skład i łamanie komputerowe: *Eugeniusz Strykowski*

Publikację wydano przy finansowym wsparciu Urzędu Miejskiego w Darłowie

Wydawca/Herausgeber: Fundacja „Dziedzictwo”,
76-100 Sławno, ul. Mielczarskiego 7/5

ISBN 978-83-9571115-5-8

Druk/Druck: Drukarnia „BOXPOL”, 76-200 Słupsk, ul. Wiejska 25
tel. 48 59 8424371 email: boxpol@post.pl, www.boxpol.pl

Witraże z pracowni Ferdinanda Müllera w kościele parafialnym w Sulechówku na Pomorzu Zachodnim

KRYSTYNA RYPNIEWSKA (KOSZALIN)

Wprowadzenie

Neogotycki kościół pod wezwaniem św. Andrzeja Boboli w Sulechówku został wniesiony w 1836 roku w miejscu wcześniejszej świątyni. Usytuowany jest w centrum wsi na niewielkim wzniesieniu, zbudowany z cegły na kamiennej podmurówce, otynkowany. Dach korpusu i hełm wieży są kryte blachą. Kościół jest orientowany, założony na planie prostokąta, bez wyodrębnionego prezbiterium z kwadratową wieżą od zachodu i prostokątną zakrystią od strony elewacji południowej. Zwarta, masywna bryła budowli została przekryta dwuspadowym dachem, a trzykondygnacyjna wieża zwieńczona sześcioboczną latarnią ze stożkowym hełmem z kulą z krzyżem.

1. Witraże

Sześć ostrołukowych okien świątyni – w prezbiterium oraz w zakrystii – wypełniają witraże; figuralny i dywanowe w prezbiterium wykonane w pracowni Ferdinanda Müllera w Quedlinburgu w latach 1903–1907 oraz witraże z medalionami w zakrystii. W przestrzeni prezbiterium umieszczono trzy barwne przeszklenia; od północy witraż z wyobrażeniem Chrystusa Zmartwychwstałego, a w dwóch oknach wschodnich witraże dywanowe. W trzech oknach zakrystii zamontowano kompozycje

z barwnym medalionem umieszczonym na siatce geometrycznego oszklenia, kolejno z przedstawieniami: Gołębicę Ducha Świętego, Chrystusa w koronie cierniowej oraz postaci anioła.

Pole witrażu „Chrystus Zmartwychwstały” wypełnia postać Chrystusa w białej szacie i czerwonym płaszczu, stojącego na obrzeżu otwartego sarkofagu, z uniesioną prawą dłonią w geście błogosławienia, w lewej trzymającego chorągiew. Postać została umieszczona w dekoracyjnej archiwoltcie na tle ciemnoniebieskiego nieba oraz miejskiego pejzażu, zieleni, a także z roślinnością i kwiatami u dołu kompozycji na pierwszym planie, niebieskim pośrodku i żółtymi po jego bokach. Architektoniczną archiwoltę ozdobiono elementami zaczerpniętymi ze średniowiecznych budowli gotyckich: sterczynami, pinaklami, żabkami.

W dolnej części witrażu umieszczono napis gotycką minuskułą „Ich lebe, und ihr sollt auch leben. Joh. 14.19” [„Ja żyję i wy żyć będziecie”] – słowa zapowiedzi powszechnego zmartwychwstania i życia wiecznego.

Witraż „Chrystus Zmartwychwstały” powstał w 1907 roku (Tabl. I: A). Tuż przy jego dolnej krawędzi zamieszczono dwie inskrypcje: z lewej strony o brzmieniu “Ostern 1907”, po prawej widnieje sygnatura pracowni “Ferd. Müller, Glasmalerei Quedlinburg a. B.” (Quedlinburg nad Bode) (Tabl. I: B).

Przeszklenie zostało wykonane ze szkła antycznego bezbarwnego, barwionego w masie, warstwowego. W elementach architektonicznych znajduje się szkło z fakturą powierzchniową. Użyto czerwonego warstwowego szkła trawionego. Witraż malowano techniką z zastosowaniem konturu, patyny, lazurowania srebrem oraz różowej emalii. Całość oprawiono w ołowiane dwuteowniki o szerokości pięciu, sześciu i siedmiu milimetrów oraz osadzono w metalowych ramach, wzmacniając kwatery wiatrownicami¹.

Dwa dywanowe witraże okien wschodnich prezbiterium wypełnia dekoracja roślinna umieszczona w obramieniu o formie dekoracyjnej kwiatowo-roślinnej bordiury. W każdej z czterech kwater witrażu umieszczona jest romboidalna rozeta, naprzemiennie z wpisanym motywem kwiatowym na czerwonym tle, z białą koroną, winoroślą i kłosami na niebieskim tle w polu środkowym oraz, u góry, z białym krzyżem i winoroślą na tle

¹ Sulechówko, kościół pw. św. Andrzeja Boboli, karta zabytków ruchomych opracowana przez Janusza Pazdera, 1980 roku, w zbiorach Zachodniopomorskiego Konserwatora Zabytków w Szczecinie, Delegaturze w Koszalinie; Mazurkiewicz 2008: 12; niepublikowane materiały prac badawczych w zakresie konserwacji w ramach projektu „Witraże na Pomorzu Zachodnim”, realizowanego przez Muzeum w Koszalinie oraz Akademię Sztuk Pięknych im. E. Gepperta we Wrocławiu.

niebieskim, wpisana w kształt łuku ostrego. Barwne rozety wkomponowane są w biało-czarne tła dekorowane gałązkami winorośli.

Witraże dywanowe zostały wykonane w zakładzie witrażowniczym Ferdinanda Müllera w 1903 roku. Potwierdza to sygnatura pracowni umieszczona w lewym oknie od ołtarza, na dolnej listwie, w prawym narożniku pola przeszklenia, w brzmieniu: „Ferd: Müller Glasmalerei, Quedlinburg. 1903” (Tabl. II: A). Inskrypcja na drugim witrażu, po prawej stronie ołtarza, nie została przez wykonawcę umieszczona, chociaż mylnie informuje o tym powykonawcza dokumentacja konserwatorska opracowana przez Krzysztofa Mazurkiewicza (2008: 7), który dokonywał konserwacji przeszkleń. W opracowaniu w punkcie „Opis, analiza formy funkcji i treści” zapisano: „Okna sygnowane w prawym dolnym narożniku...”². Zapis ten należy uznać za błąd niezamierzony, bowiem na załączonych zdjęciach obu witraży dywanowych sprzed i po konserwacji sygnatura widoczna jest tylko na jednym z nich.

Datę wykonania obu witraży okien wschodnich potwierdza pośrednio również Frank Laska w katalogu realizacji pracowni w Quedlinburgu, obejmującym wykaz prac Ferdinanda Müllera na obszarze Niemiec w budowach sakralnych. Pod pozycją nr 711 i datą roczną 1903 autor zapisał: „Klein Soltikow, Preussen, Pomm. [PL], Ev. Kirche, Farbfenster?” (Laska 2009: 62). Znak zapytania przy adnotacji o barwnych oknach w kościele oznacza brak weryfikacji *in situ*, a więc brak informacji, zarówno o charakterze przedstawień witraży, jak i ich liczbie. Pod datą roczną 1907 katalogu nie wymieniono witraży z Sulechówka, chociaż nosi ją sygnatura autora witrażu z Chrystusem Zmartwychwstałym.

Oba witraże dywanowe wykonano ze szkła katedralnego i antycznego, bezbarwnego, barwionego w masie, warstwowego, techniką malowania konturem i patyną, oprawiono w ołowiane dwuteówki o szerokości sześciu i siedmiu milimetrów. Kwatery osadzono w metalowe ramy, wzmacniając je wiatrownicami. W każdym witrażu prezbiterium użyto po dwie stalowe wiatrownice na kwatere, w kwaterze trzeciej wygięte, powielające podziały siatki ołowianej.

Trzy witraże zakrystii zamontowano w dwóch oknach od południa oraz w jednym od strony zachodniej. W oknie południowym po lewej, pa-

² Kartę zabytków ruchomych opracowaną przez mgr. Janusza Pazdera w 1980 roku, przechowywaną w zbiorach Zachodniopomorskiego Konserwatora Zabytków w Szczecinie, Delegaturze w Koszalinie, wykonano tylko dla jednego witrażu, bez oznaczenia jego lokalizacji. Na zdjęciu załączonym do karty widoczna jest sygnatura pracowni Ferdinanda Müllera oraz data 1903 rok. Po weryfikacji potwierdzono istnienie inskrypcji na witrażu po lewej stronie ołtarza. W witrażu po prawej stronie ołtarza inskrypcji nie umieszczono.

trząc od strony nawy kościoła, w medalionie zamontowanym w geometrycznej siatce ołowianych teowników oszklenia widnieje przedstawienie Gołębiczy Ducha Świętego (Tabl. II: B, Tabl. III: A). Biała gołębicza ze złotym nimbem z rozpostartymi skrzydłami unosi się nad falami i wzgórzami na tle niebieskiego nieba. Motyw przedstawienia ujmuje bordiura w formie złotej wici roślinnej z trójliściem połączonej czterema fioletowymi rozetami kwiatowymi.

W oknie południowym po prawej w medalionie witrażu umieszczono wizerunek Chrystusa w koronie cierniowej (Tabl. III: B). Postać ukazana jest w popiersiu, okryta czerwonym płaszczem, z koroną cierniową w kolorze zieleni, umieszczona na niebieskim tle. Całość kompozycji obramiono bordiurą taką jak w medalionie z gołębicą.

Trzeci witraż zakrystii, w oknie zachodnim, przedstawia postać kłęzącego anioła z uniesionymi rękami, w złotej sukni i białej szacie ze złotobrazowymi skrzydłami na niebieskim tle, w obramieniu takim jak dwa pozostałe medaliony (Tabl. IV: A). Witraże oraz oszklenia wszystkich okien ujmują bordiury dekorowane złotymi liśćmi akantu i niebieskich rozet.

Witraże zakrystii zamontowano najpewniej w latach 1903–1907, w czasie realizacji zamówień dla okien prezbiterium. Na tych przeszkleniach brak sygnatur. Brak także informacji szczegółowych o witrażach z Sulechówka w katalogu Franka Laski, o czym wspominałam. Zatem dokładne datowanie tych kompozycji możliwe jest jedynie za pomocą badań archiwalnych oraz w wypadku zachowania jakichkolwiek dokumentów źródłowych.

Witraże zakrystii, w tondach i bordiurach, wykonano ze szkła antycznego barwionego w masie, warstwowego (czerwonego warstwowego szkła trawionego) oraz ze szkła katedralnego, bezbarwnego o jasnozielonym odcieniu, w partii tła. Szkła malowano konturem, patyną, lazurą srebrową. Użyto emalii różowej i zielonej. Całość oprawiono w ołowiane dwuteowniki o szerokości 5 mm, 6 mm i 7 mm. Kwatery wzmocnione wiatrownicami osadzono w metalowe ramy³.

2. Ferdinand Müller i jego warsztat

Wszystkie opisane witraże, także te niesygnowane, zostały wykonane w renomowanej pracowni Ferdinanda Müllera w Quedlinburgu, realizującej projekty dla wielu obiektów europejskich i światowych.

³ Sulechówko, kościół pw. św. Andrzeja Boboli, karty zabytków ruchomych opracowane przez Janusza Pazdera, 1980 roku, w zbiorach Zachodniopomorskiego Konserwatora Zabytków w Szczecinie, Delegaturze w Koszalinie; Mazurkiewicz 2009.

Zakład witrażowniczy Ferdinanda Müllera w Quedlinburgu działał pod jego kierownictwem w latach 1880–1916. Firma rozwinęła się z niewielkiego zakładu szkła budowlanego, założonego w 1876 roku. Właścicielowi zawdzięczała swój rozwój oraz wniosła ogromny wkład w osiągnięcia niemieckiego witrażownictwa w tamtym czasie.

Ferdinand Müller urodził się 17 września 1848 roku w Quedlinburgu. Po ukończeniu szkoły dla chłopców w latach 1854–1860 odbył trzyletnią praktykę szklarza. Po ukończeniu nauki udał się, jako czeladnik, w podróż do Szwajcarii, Włoch i południowych Niemiec. Ożenił się, 28 listopada 1880 roku, z Marią Johanną z domu Hermann (1847–1922). Małżeństwo Müllerów wychowało pięcioro dzieci (trzech synów i dwie córki).

Początkowo, w 1876 roku, Ferdinand Müller otworzył w Quedlinburgu, przy ulicy Stieg 12, swój pierwszy zakład szklenia artystycznego i budowlanego oraz oprawy obrazów. Wkrótce, w latach 1879–1880, rozszerzył jego działalność o produkcję witraży. W związku z koniecznością rozbudowy pracowni, między innymi usytuowania lakierni szkła, Müller postanowił o sprzedaży domu i około 1900 roku przeniósł się do budynku przy ulicy Gernröder Weg 3. Zgodnie z planami Hansa Baranke, architekta i mistrza budowlanego z Quedlinburga, na nowym terenie wybudowano kompleks warsztatowy z magazynami i przylegającym do niego budynkiem mieszkalnym. Zachowany do dziś obiekt przemysłowy wzniesiony przez architekta Maxa Schnecka w latach 1899/1900 już wówczas zwracał szczególną uwagę. Fasadę zaprojektowano w stylu secesyjnym z elementami gotyckimi. Zarówno klatki schodowe, jak i przedsionki wyposażono w przeszklenia. Monumentalnie zaprojektowane okno pracowni, otoczone reliefową ramą, robiło ogromne wrażenie.

Zakład składał się z warsztatu szkła artystycznego, szlifierni szkła, sklepu ze szkłem, warsztatu stolarskiego i ślusarni. Ówczesny raport stowarzyszenia Pestalozzi informował między innymi o sklepie ze szkłem w następujący sposób⁴:

W ogromnych magazynach przedziały są ustawione obok siebie i jeden na drugim. Każdy jest ponumerowany i zawiera kolorowe tafle szklane o długości około $\frac{3}{4}$ metra i szerokości od $\frac{1}{2}$ do 1 metra. [...] W magazynie reprezentowanych jest około 1000 różnych rodzajów i kolorów, a my musimy podziwiać ogromne ilości szkła, wiele kolorów i gradacji, jakimi dysponuje dziś sprawny malarz szkła.

Fabryka Müllera miała własne połączenie kolejowe do transportu szkła. W Quedlinburgu firmę symbolizowała przede wszystkim wspaniała

⁴ [https://de.wikipedia.org/Glasmalereianstalt_\(Ferdinand_Müller\)](https://de.wikipedia.org/Glasmalereianstalt_(Ferdinand_Müller)) [dostęp: 13.03.2023].

budowla z oknem pracowni wznoszącym się na wysokość trzech kondygnacji, w którym eksponowano wyprodukowane reprezentacyjne witraże. Wyróżniała się zapoczątkowaną w niej rzemieślniczą tradycją produkcji i renowacji witraży. Była to najbardziej znana i dominująca na rynku pracownia witrażowa w całym regionie środkowych Niemiec. Wszystkie szkice znajdowały się w archiwum firmy ułożone alfabetycznie i skatalogowane. Jako kolekcjoner i zainteresowany naukowo specjalista Müller miał obszerną bibliotekę, którą stale poszerzał o nowe publikacje odpowiedniej literatury specjalistycznej. Biblioteka obejmowała także archiwum gazet oraz archiwum ważnych krajowych i międzynarodowych warsztatów szklarskich, ich artystów i realizowanych przez nich zamówień. Aby móc uwzględnić cechy narodowe, geograficzne i kulturowe, zebrał wszystko, co miało dla niego znaczenie literackie w tej dziedzinie. Miał do dyspozycji obszerne mapy, informacje o zabytkach, obyczajach i symbolach religijnych.

W stale rozwijającym się i powiększającym zakładzie Müllera w roku 1904 zatrudniano już 76 pracowników: kształconych w akademiach malarzy i rysowników, rysowników kartonów, specjalistów do cięcia szkła diamentem, mistrzów szklarzy, mistrzów wykonujących oprawy ołowiane, stolarzy, ślusarzy. W tym dużym zakładzie witrażowniczym podstawą była praca wykonywana ręcznie. Zatrudnieni tam malarze i rysownicy podczas całego swojego zatrudnienia wykonywali zadania tylko w bardzo wąskim zakresie – jedni malowali głowy postaci, inni elementy architektoniczne, jeszcze inni motywy ornamentalne. Na podstawie stworzonych projektów, które wykonywano w skali 1 : 10, powstawały kartony opracowane w skali 1 : 1. Te zaś służyły do wycięcia szablonów, a potem odpowiednio tafli szkła. Ostatecznie przygotowane barwne szyby z naniesionym rysunkiem, konturem i patyną, po wypaleniu, oprawiano w ołowiane listwy.

Około 1900 roku pracownia Müllera była jednym z największych niemieckich warsztatów witrażowych. Realizowała rocznie zamówienia dla około 70 przeszkleń, głównie dla kościołów protestanckich. Ich sfera działania skierowana była przede wszystkim do społeczności wiejskich prowincji pruskich. Prowincja Saksonii odgrywała wówczas szczególną rolę, a firma Müllera zajmowała tam dominującą pozycję. Ferdinand Müller rozpoczynał działalność jako mała firma rzemieślnicza. W ciągu dwóch dekad rozwinął swój zakład w duże przedsiębiorstwo przemysłowe o wielkim znaczeniu dla środkowych i północnych Niemiec.

Na przestrzeni lat w tej cenionej pracowni powstały witraże dla wielu obiektów europejskich, ale także światowych. Okna Ferdinanda Müllera

można znaleźć w kościołach oraz budynkach prywatnych i użyteczności publicznej na terenie całych Niemiec. Dzieła fabryki odnajdziemy również w Ameryce Północnej, Afryce Południowej czy Szwecji i Norwegii. Eksport obejmował ponadto Rosję, Afrykę Północną oraz Palestynę. Oprócz wymienionych krajów Müller realizował liczne prace dla Indii, Jordanii i Indonezji.

Ferdinand Müller zmarł w 1916 roku. Po jego śmierci firmę przejęli synowie Erwin i Walter. Fabryka witraży pozostała w rodzinie. Wiele lat później Walter Müller, syn Ferdinanda, który nie miał dzieci, w 1965 roku sprzedał zakład witrażowy Wyższej Szkole Zawodowej Burg Giebichenstein w Halle. Utworzono jej filię, a studenci, do 1990 roku, kształcili się tam w zakresie projektowania witraży. Od 2000 roku terenem fabryki zarządza stowarzyszenie właścicieli Gernröder Weg, potomkowie Ferdinanda Müllera (Laska 2009)⁵.

Dzisiaj ważnym źródłem dla poznania prac warsztatu Ferdinanda Müllera jest katalog jego realizacji w Niemczech i poza granicami kraju, sporządzony przez Franka Laskę, autora monografii pracowni (Laska 2009). Wielu cennych informacji, zwłaszcza zdjęć zrealizowanych witraży Müllera, dostarcza katalog on-line Fundacji-Ośrodka Badań nad witrażami XIX i XX wieku w Mönchengladbach oraz tamtejszej Europejskiej Akademii Witrażownictwa z obszaru Nadrenii Północnej-Westfalii, Nadrenii-Palatynatu oraz Zagłębia Sary⁶.

3. Tematyka witraży Ferdinanda Müllera

Analiza wszystkich realizacji witraży Müllera w Niemczech – w 1355 budowlach sakralnych powstałych w latach 1880–1914 – dokonana na podstawie katalogu Franka Laski, wykazała występowanie, pośród całego szeregu przedstawień ikonograficznych, tematów wielokrotnie chętniej wykorzystywanych. Wśród nich najczęściej w pracowni wykonywano witraże z wyobrażeniami i scenami: Chrystusa Błogosławiącego, Bożego Narodzenia, Chrztu Chrystusa, Ukrzyżowania, Zmartwychwstania, Chrystusa na Górze Oliwnej, Wniebowstąpienia Chrystusa, Chrystusa Dobrego Pasterza, Chrystusa u Marii i Marty, Chrystusa w Emaus, Chrystusa w świątyni, Jezusa i Dzieciątek, Chrystusa nauczającego, Jezusa u Nikodema, Czterech Ewangelistów, Marcina Lutra, Filipa Me-

⁵ pisz.luteranie.pl; *Glasmalereianstalt Ferdinand Müller*, <https://de.wikipedia.org> [dostęp: 14.03.2023].

⁶ Forschungsstelle Glasmalerei des 20 Jahrhunderts e.V., <https://www.glasmalerei-ev.net> [dostęp: 13.03.2023].

lanchtona, świętych Piotra i Pawła, św. Andrzeja, św. Stefana, św. Michała, św. Jerzego.

Autor opracowania zawarł także interesujące informacje o autorach projektów części zrealizowanych przeszkleń. Pośród artystów którzy wykonywali projekty oraz artystów według których wykonywano nowe kompozycje znajdujemy nazwiska takie, jak: Guido Reni, Carl Müller, Carl Gottfried Pfannschmidt, Ernst Christian, Franz Buschmeyer z Erfurtu, Paul Händler z Berlina, W. v. Kaulbach z Monachium, Anton von Werner, B. Thorvaldsen, Heinrich Hofmann z Berlina, Heinrich Hofmann z Drezna, Bernhard Plockhorst, M. Lehner z Monachium, Emanuel Liskas, A. Müller z Monachium, prof. Kutschmann z Berlina. Powstały także projekty w oparciu o ryciny wydanej w 1860 roku Carolsfeld-Bibel. Większość projektów witraży Müllera zrealizowano w pracowniach artystów współczesnych projektowanym witrażom. Znajdujemy jednak kilka przykładów kompozycji, których zaprojektowanie oparto na wzorach czerpanych z malarstwa dawnego, na przykład z dzieł Guido Reniego (1575–1642) oraz przykład projektu wykonanego według witraży średnio-wiecznych z Erfurtu. Z pewnością pracownia czerpała także z istniejących wzorników, a rysownicy w firmie samodzielnie modyfikowali gotowe wzory (Laska 2009).

Przedstawienia Chrystusa Zmartwychwstałego czy sceny Zmartwychwstania Chrystusa napotykamy w licznych realizacjach pracowni Ferdinanda Müllera, nie tylko w miejscowościach odległych od przedwojennego Klein Soltikow (obecnie Sulechówka), ale także w pobliżu, na dawnym Pomorzu Tylnym, obecnym Pomorzu Zachodnim. Jeden z nieznanych witraży pracowni z Quedlinburga ze sceną „Zmartwychwstania Chrystusa” znajduje się w oknie wschodnim gotyckiego kościoła pw. Matki Bożej Królowej Polski w Kościernicy, w powiecie koszalińskim (Tabl. IV: B). Umieszczony został w jednym z dwóch okien wschodnich prezbiterium, po prawej stronie ołtarza, obok witrażu ze sceną Bożego Narodzenia. Sygnatura, u dołu kompozycji po prawej, potwierdza jego autorstwo. Niejasnym pozostaje jednak datowanie przeszkleń. Brak daty w inskrypcji, ale też brak wzmianek o witrażach kościoła w Kościernicy w obszernym katalogu prac Ferdinanda Müllera, opracowanym przez Franka Laskę, wskazuje na potrzebę podjęcia dalszych badań, przede wszystkim archiwalnych, w celu ustalenia czasu powstania witrażu⁷.

⁷ Zagadnienie datowania witrażu podjęte zostanie na etapie opracowania prac terenowych – inwentaryzacji witraży w powiecie koszalińskim, realizowanych w ramach polsko-niemieckiego projektu badawczego „Witrażownictwo na Pomorzu Zachodnim”, prowadzonego przez Muzeum w Koszalinie oraz Akademię Sztuk Pięknych we Wrocławiu.

Pośrodku kompozycji ukazana jest postać Chrystusa na tle pejzażu, z nagim torsem okrytym złotą szatą i z białym płaszczem na ramionach, stojącego na otwartym sarkofagu. Chrystus został przedstawiony z symbolami Męki – raną na dłoni uniesionej prawej ręki oraz na prawej stopie widocznej spod opadającej szaty. Po prawej stronie witrażu, na pierwszym planie, umieszczono postać siedzącego, śpiącego żołnierza, z lewej anioła ze złożonymi dłońmi na piersi. Scenę ujmują dekoracyjna architektoniczna archiwolta ozdobiona motywami późnorenansowego ornamentu z liśćmi akantu, festonami, rollwerkami, owocami granatu z wkomponowanymi dwiema tarczami herbowymi u dołu po prawej i lewej stronie przedstawienia.

Innym, pobliskim dla Sulechówka, witrażem z przedstawieniem Chrystusa Zmartwychwstałego jest kompozycja z okna kościoła pw. Matki Bożej Królowej Korony Polskiej w Jarzycach (Tabl. V: A). Podobnie jak w przypadku kościoła w Kościernicy w oknach wschodnich prezbiterium umieszczono witraże ze scenami Zmartwychwstania Chrystusa oraz Bożego Narodzenia. Na witrażach z Jarzyc brak sygnatur pracowni. Oprócz inicjałów fundatora zapisana została na nich data 1897 – rok powstania kompozycji. Ustalenie autorstwa witrażu z Chrystusem Zmartwychwstałym z Jarzyc, pomocnym jako materiał porównawczy dla realizacji pracowni Müllera, w tej chwili natrafia na duże trudności. W katalogu Franka Laski nie odnotowano istnienia w Jarzycach witraży Müllera, natomiast odnotowano je w kościele w Konikowie, gdzie obecnie w kościelnych oknach ich brak. Wobec takich informacji pojawiają się dwa kolejne zadania badawcze bezpośrednio związane z pracami nad twórczością pracowni Ferdinanda Müllera. Pierwszym jest ustalenie autorstwa witraży z Jarzyc, drugim wyjaśnienie braku witraży Müllera w oknach kościoła w Konikowie i zbadanie ich historii. Te pracochłonne działania powinny objąć przede wszystkim szczegółowe kwerendy archiwalne w archiwach polskich i niemieckich.

4. Witraże dywanowe

Innym wątkiem wartym uwagi jest bliższe poznanie twórczości fabryki odnoszącej się do witraży dywanowych.

Dla zilustrowania analogicznych przykładów prac Müllera w odniesieniu do przedstawienia Chrystusa Zmartwychwstałego witraży dywanowych z prezbiterium oraz z zakrystii kościoła w Sulechówku bezcennym okazał się katalog on-line wspomnianego niemieckiego ośrodka badawczego. Znajdujemy tam kolejne interesujące realizacje pracowni z odleg-

łego obszaru Nadrenii Północnej-Westfalii, charakterystyczne dla warsztatu z Quedlinburga⁸. Jednym z przykładów są witraże pracowni Müllera zrealizowane dla ewangelickiego Christuskirche w Beckum-Neubeckum (Tabl. V: B, C).

Trudność z dostępem do materiału ilustracyjnego obejmującego XIX- i XX-wieczne witraże Müllera realizowane na terenie Niemiec, zwłaszcza na terenie dawnej prowincji pruskiej Pomorze, skłania do podejmowania dalszych badań nad twórczością witrażową na tym obszarze. W szczególności badań nad zasobem witrażowym na obecnym Pomorzu Zachodnim, gdzie obserwuje się ciągle jeszcze brak opracowań istniejącego tu zasobu witrażowego.

5. Konserwacja witraży

Niezwykle istotnym wątkiem dla omówienia witraży Ferdinanda Müllera z kościoła w Sulechówku jest zagadnienie ich konserwacji. Zabiegi konserwatorskie, dokonane w latach 2008–2009 w pracowni restauracji witraży Krzysztofa Mazurkiewicza w Koszalinie, ratujące witraże od postępujących zniszczeń, miały wpływ, podobnie jak w każdym innym przypadku takich konserwacji, na ostateczny wyraz artystyczny historycznych kompozycji, zwłaszcza wobec decyzji o zakresie podjętych rekonstrukcji.

Wszystkie witraże, od czasu powstania przeszkleń, po raz pierwszy poddano wówczas pracom renowacyjnym. Negatywny wpływ działania czynników atmosferycznych na zabytkowe szkła i narażenie na uszkodzenia mechaniczne oraz uszkodzenia (ubytki i pęknięcia powstałe prawdopodobnie w wyniku zawieruchy wojennej), wreszcie duże zniszczenia ołowiu zadecydowały o potrzebie renowacji i zakresie planowanych prac konserwatorskich. Pierwszą ochronę przeciw dalszym szkodliwym warunkom atmosferycznym stanowiła zewnętrzna rama zabezpieczająca, oszklona surówką szklarniową, wykonana w latach 60. XX wieku. Jednak istniejące uszkodzenia i zniszczenia wymagały podjęcia kompleksowych prac konserwatorskich.

Za nadrzędny cel konserwacji uznano konieczność ochrony materii witraży z uwagi na ich wartości historyczne, artystyczne i techniczne. Ponadto przyjęto zasadę o rekonstrukcji zniszczonych partii tylko w wypadku ponad 50% zniszczeń oraz zdecydowano o wymianie na nowe

⁸ Forschungsstelle Glasmalerei des 20 Jahrhunderts e.V., <https://www.glasmalerei-ev.net> [dostęp: 13.03.2023].

ubytków postrzałowych niemożliwych do sklejenia. Za podstawową wskazano konieczność rekonstrukcji opartej na historycznych technikach witrażowych.

Program prac konserwatorskich witrażu „Chrystus Zmartwychwstały”, a także pozostałych przeszkleń obejmował kolejno: wykonanie dokumentacji fotograficznej przed pracami konserwatorskimi, demontaż witrażu z okna, wykonanie rysunków roboczych w skali 1:1, rysunkowe odtworzenie brakujących elementów na podstawie „dostępnych źródeł”⁹ z wykonaniem dla nich szablonów, rozebranie kwater, mycie i czyszczenie szkielek, sklejenie szkielek splekanych, wykonanie uzupełnień (rekonstrukcji), złożenie kwater w ołów, okitowanie kwater i osadzenie w ramach, a także wykonanie dokumentacji powykonawczej ze zdjęciami witrażu po konserwacji oraz z rysunkami, na których oznaczono szkła klejone i rekonstruowane.

Przed przystąpieniem do właściwych prac konserwatorskich przy witrażu z postacią Chrystusa Zmartwychwstałego w pierwszej kolejności ustalono barwy szkielek, rodzaj konturu i patyny, lazury srebrowej oraz użytych emalii. W dalszej kolejności wykonano próby na wybranych szklek tak, aby możliwie najwierniej odtworzyć oryginalną technikę. Próby polegały na wielokrotnym testowaniu farb przez wypalanie w piecu, uzyskiwaniu oryginalnych faktur przy użyciu pędzli, przecierek, punktaków oraz uzyskaniu odpowiedniego odcienia lazury srebrowej i patyny.

Prace rozpoczęto od zabezpieczenia witrażu taśmą klejącą na miejscu w celu bezpiecznego wyjęcia kwater z okna i przetransportowaniu do pracowni. Po wykonaniu rysunków oryginału oraz elementów przewidzianych do rekonstrukcji przystąpiono do czyszczenia szkielek pędzlem i mycia. Po oczyszczeniu rozebrano kwatery i usunięto pozostałości kitu. Mycie polegało na zastosowaniu kąpieli w 5-procentowym roztworze amoniaku, następnie zastosowano detergent. Dla fragmentów wytypowanych do rekonstrukcji przewidziano szkła odpowiednio dobrane z katalogu huty szkła w Jaśle, osobno dla twarzy postaci, elementów architektury oraz fragmentów z czerwienią, ultramaryną, złotem. Do malatury zastosowano kontur brązowej sepia, farby szklivne oraz brązową i czarną patynę. Lazurę srebrową wykonano według własnej technologii. Witraż po konserwacji włożono w metalową ramę, uszczelniając ją silikonową masą zabezpieczającą i założono oryginalne, oczyszczone wiatrownice.

⁹ W dokumentacji konserwatorskiej niestety nie wskazuje się na żadne „źródła” jako podstawy rekonstrukcji fragmentów zniszczonych. Ten niezwykle istotny dla ostatecznego wyrazu artystycznego witrażu element nie został przez autora dokumentacji odnotowany (Mazurkiewicz 2008: 4).

Prace konserwatorskie przy dwóch witrażach dywanowych oraz trzech znajdujących się w zakrystii odbyły się według ogólnych zasad programowych przyjętych dla wszystkich witraży, które opisano wyżej. Podobnie postępowano w przypadku poszczególnych czynności konserwatorskich. Indywidualnie dla każdego witrażu dobierano kolory szkieł, rodzaj patyny i konturu.

Dla witraży prezbiterium, gdzie wyraźnie większe fragmenty poddano sklejaniu oraz rekonstrukcji niż w witrażach zakrystii, opracowano rysunkową ilustrację zakresu tych prac jako świadectwo ingerencji w oryginalną substancję przeszkleń (Mazurkiewicz 2008–2009) (Tabl. VI: A, B).

Podsumowanie

Witraże kościoła w Sulechówku są przykładem typowym dla czasu powstania, standardowym, jeśli chodzi o realizacje pracowni Ferdinanda Müllera. Stylistyka nawiązująca do tradycji witraży średnio-wiecznych, jak i technika wykonania, sięgająca do wzorów techniki klasycznej, to charakterystyczne cechy witrażowej twórczości pracowni z początków XX wieku. Witraże z Sulechówka są jej dobrym przykładem i choć jednym z wielu wśród licznych realizacji fabryki z Quedlinburga, to jednak szczególnym. Na uwagę zasługuje fakt, że do tej pory nie zostały rozpoznane przez badaczy przedmiotu, zwłaszcza autora monografii poświęconej pracowni Müllera. Zapisy o ich wątpliwym istnieniu w kościele, rodzaju, jak również nieznannej liczbie, wreszcie temacie przedstawienia można obecnie potwierdzić, ale przede wszystkim uzupełnić obszerny katalog Franka Laski i włączyć do niego witraże z Sulechówka: witraż z Chrystusem Zmartwychwstałym w oknie północnym prezbiterium oraz dwa witraże dywanowe w jego oknach wschodnich, a także trzy witraże w zakrystii.

Bibliografia

- LASKA F. 2009. *Die Glasmalereienanstalt Ferdinand Müller in Quedlinburg von ihrer Gründung bis zum Jahr 1914*, Quedlinburg: Letterado Verlag.
- MAZURKIEWICZ K. 2008–2009. *Dokumentacja prac konserwatorskich. Witraż. Oszklenie dywanowe okno lewe i prawe znajdujące się w kościele pod wezwaniem św. Andrzeja Boboli w Sulechówku*, Koszalin [maszynopis w zbiorach Zachodniopomorskiego Konserwatora Zabytków w Szczecinie, Delegaturze w Koszalinie].

Mosaikfenster aus der Werkstatt von Ferdinand Müller in der Pfarrkirche in Klein Soltikow (Sulechówko), Kreis Schlawe

Zusammenfassung

Auf dem Gebiet Westpommerns hat die Mosaikkunst bis vor Kurzem wenig Interesse bei Kunstforschern gefunden. Da es in dieser Gegend keine mittelalterlichen Mosaik gibt, haben die Spezialisten aus dem polnischen Corpus Vitrearum Medii Aevi keine Untersuchungen begonnen. Jedoch der historische Bestand aus dieser Zeit ist groß. Er repräsentiert bekannte deutsche Mosaikwerkstätten. Eine davon ist die Werkstatt von Ferdinand Müller in Quedlinburg, die in Westpommern zahlreiche Arbeiten realisiert hat. (In Polen leider nicht bekannt.)

Eine ausführliche Untersuchung dieser Werkstatt hat der deutsche Mosaikforscher Frank Laska durchgeführt und in einer Monographie aus dem Jahre 2009 herausgegeben. Im Katalog der Arbeiten Müllers in sakralen Bauten findet man nur eine kurze Andeutung über unbekannte Mosaikfenster in Klein Soltikow.

Die Autorin nimmt das Thema dieser Fenster in der Soltikower Kirche auf. Sie berichtet über den Zustand der Mosaik, die Anzahl, ihre Lokalisierung im Gebäude, die Art der Komposition, die Themen der Darstellung, das Datum der Herstellung und den Anfertiger anhand von Signaturen. Sie versucht auch die Anfertigungstechnik herauszufinden. Weiter stellt sie die Werkstatt des Mosaikers Müller vor mit Aspekten seiner Arbeit.

Dieser Bericht erweitert die Inventarisierung von Frank Laska um detaillierte Informationen zum Katalog. Sie stellt die Mosaikfenster von Klein Soltikow als ein interessantes Beispiel aus der Mosaikwerkstatt Müllers dar. Die Firma wurde Anfang des 20. Jahrhunderts nicht nur im eigenen Land bekannt, sondern auch weiter über die Grenzen hinaus.

TABLICA I

Tabl. I: Sulechówko, kościół św. Andrzeja Boboli, prezbiterium, okno północne, Ferdinand Müller, Quedlinburg, 1907 rok. A - witraż „Chrystus Zmartwychwstały”, B - fragment witrażu „Chrystus Zmartwychwstały” (zbiory: Zachodniopomorski Konserwator Zabytków w Szczecinie, Delegatura w Koszalinie)

TABLICA II

A

B

Tabl. II: Sulechówko, kościół św. Andrzeja Boboli, Ferdinand Müller, Quedlinburg.
A – witraż dywanowy (prezbiterium, okno wschodnie po lewej stronie od ołtarza, 1903 rok),
B – witraż „Gołębica Ducha Świętego” (zakrystia, okno południowe po lewej od strony wejścia, początek XX wieku) (zbiory: Zachodniopomorski Konserwator Zabytków w Szczecinie, Delegatura w Koszalinie)

TABLICA III

A

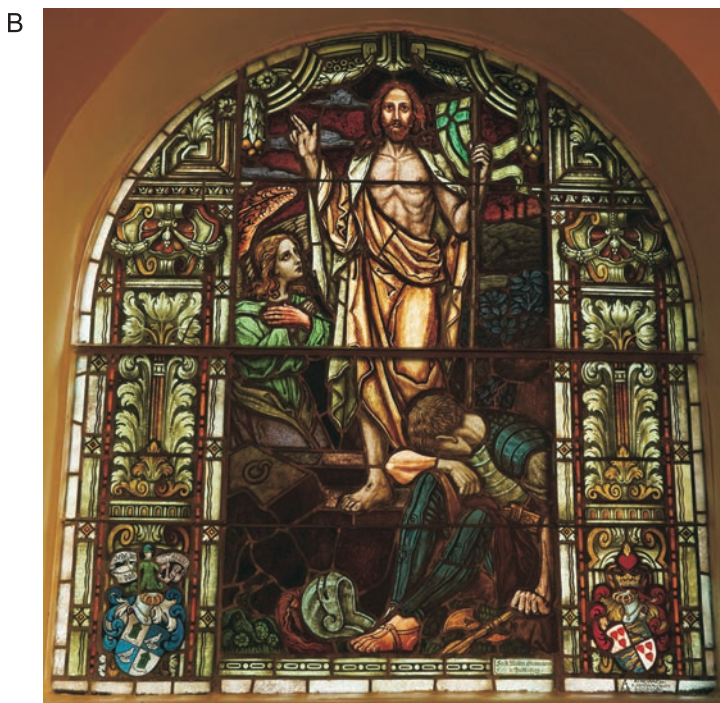

B

Tabl. III: Sulechówko, kościół św. Andrzeja Boboli, Ferdinand Müller, Quedlinburg. A – fragment witrażu „Gołębica Ducha Świętego” (zakrystia, okno południowe po lewej od strony wejścia, początek XX wieku), B – fragment witrażu „Chrystus w koronie cierniowej” (zakrystia, okno południowe po prawej od strony wejścia, początek XX wieku) (zbiory: Zachodniopomorski Konserwator Zabytków w Szczecinie, Delegatura w Koszalinie)

TABLICA IV

Tabl. IV: A – Sulechówko, kościół św. Andrzeja Boboli, fragment witrażu „Anioł”, zakrystia, okno południowe po prawej stronie, Ferdinand Müller, Quedlinburg, początek XX wieku (zbiory: Zachodniopomorski Konserwator Zabytków w Szczecinie, Delegatura w Koszalinie), B – Kościelnica, kościół pw. Matki Bożej Królowej Polski, witraż „Zmartwychwstanie Chrystusa”, okno wschodnie prezbiterium po prawej od ołtarza, Ferdinand Müller, Quedlinburg (zbiory: Muzeum w Koszalinie, Akademia Sztuk Pięknych we Wrocławiu)

TABLICA V

A

B

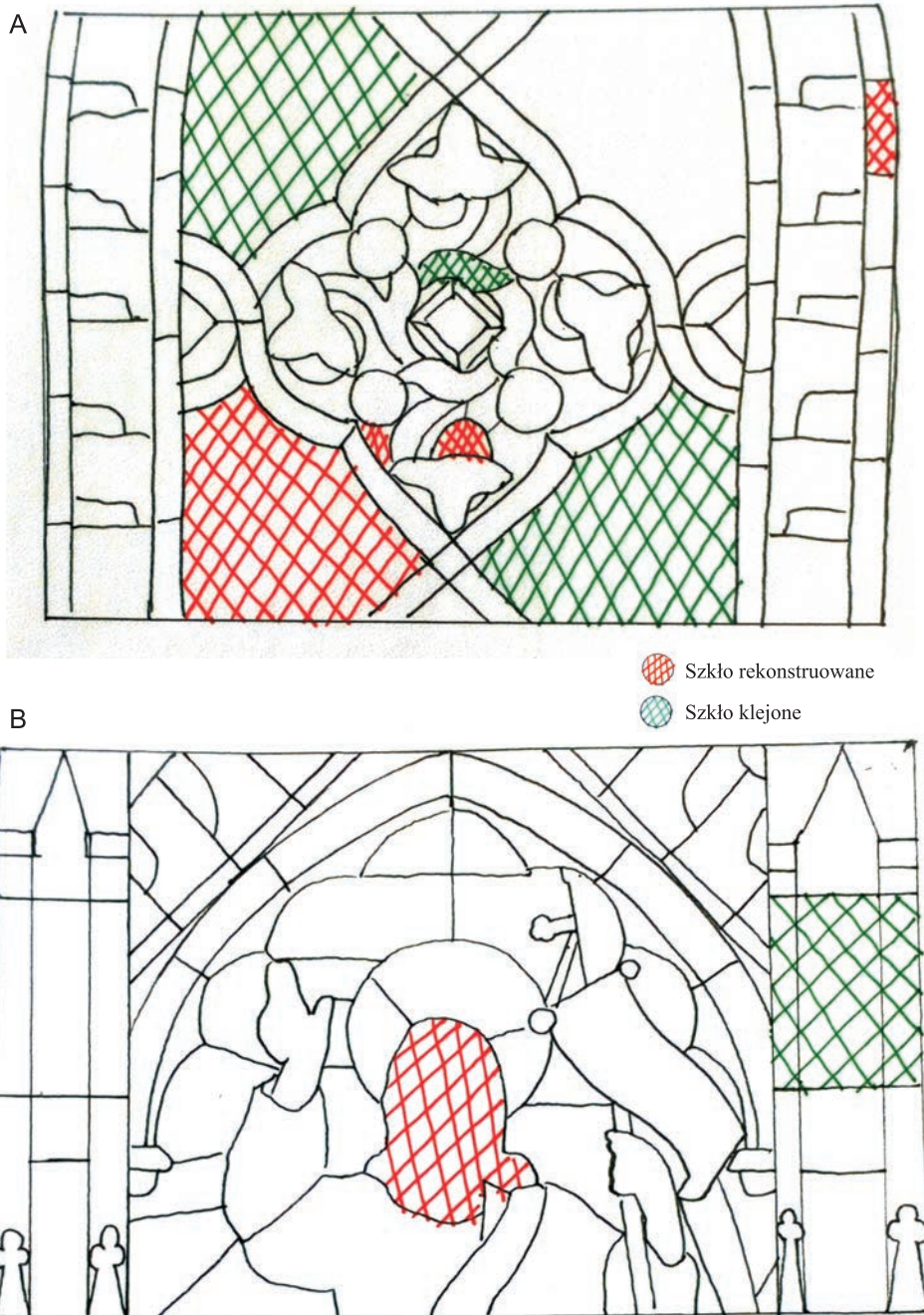

C

Tabl. V: A – Jarzyce, kościół pw. Matki Bożej Królowej Korony Polskiej, witraż „Zmartwychwstanie Chrystusa”, okno wschodnie prezbiterium, pracownia nieznana, 1897 rok (zbiory: Muzeum w Koszalinie, Akademia Sztuk Pięknych we Wrocławiu), B – Beckum-Neubeckum, Christuskirche, witraż „Zmartwychwstanie Chrystusa”, Ferdinand Müller, Quedlinburg, 1900 rok (Forschungsstelle Glasmalerei des 20. Jahrhunderts e.V. (glasmalerei-ev.net) – dostęp: 11.04.2023), C – Beckum-Neubeckum, Christuskirche, witraż z pelikanem karmiącym młode w medalionie, Ferdinand Müller, Quedlinburg, 1900 rok (Forschungsstelle Glasmalerei des 20. Jahrhunderts e.V. (glasmalerei-ev.net) – dostęp: 11.04.2023)

TABLICA VI

Tabl. VI: Sulechówko, kościół św. Andrzeja Boboli – dokumentacja konserwatorska z oznaczonymi fragmentami rekonstruowanymi i klejonymi, 2008 rok. A – druga kwarta prawego witrażu dywanowego, B – kwarta witrażu „Chrystus Zmartwychwstały”.

Rys. Krzysztof Mazurkiewicz

Fundacja „Dziedzictwo” powstała w 1991 roku w Sławnie. Jej celem jest szeroko rozumiana ochrona zabytków archeologicznych ziemi sławieńskiej, a także ochrona krajobrazu kulturowego, którego częścią jest dziedzictwo archeologiczne. Działalność Fundacji polega na finansowaniu i organizacyjnym wspieraniu badań naukowych, publikowaniu i upowszechnianiu wyników tych badań, wspomaganie działalności konserwatorskiej, współpracy z władzami lokalnymi w aktywnej ochronie dziedzictwa kulturowego i włączaniu go w życie społeczne mieszkańców, prowadzeniu działalności popularyzującej zabytki i krajobraz kulturowy oraz uczestnictwo w procesie wychowania dzieci i młodzieży z położeniem nacisku na kształtowanie świadomości historycznej i szacunku dla świadectw przeszłości.

Od 2002 roku Fundacja wydaje serię pn. „Historia i kultura ziemi sławieńskiej” podejmującą problematykę procesów historycznych, kulturowych i przyrodniczych kształtujących przeszłe i współczesne oblicze ziemi sławieńskiej. Wszystkie publikacje Fundacji Dziedzictwo dostępne są na stronie: www.archeo.edu.pl/dziedzictwo

* * *

Fundacja „Dziedzictwo”
ul. Mielczarskiego 7/5, 76-100 Sławno
www.archeo.edu.pl/dziedzictwo

ISBN: 978-83-957115-5-8

9788395711558